

Микола Варварцев

ШЕВЧЕНКО В ІТАЛІЇ: ВІД ПЕРШИХ ВІДГУКІВ ДО ВИДАННЯ ЗБІРНИКА ТВОРІВ (до 200-ліття від дня народження Т.Г. Шевченка)

У статті досліджуються рецепції, інтерпретації та шляхи популяризації громадської і літературної діяльності великого українського поета Т.Г. Шевченка в Італії від перших відгуків до видання збірника його творів. Формування й розвиток італійської шевченкіани простежено в контексті політичних і культурних подій в Європі середини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Ключові слова: *Т.Г. Шевченко, Італія, Україна, міжнародні політичні і культурні відносини.*

Відзначена у назві цієї статті тема насамперед потребує врахування принаймні двох обставин. Це — особливе місце, яке посідає у розвитку двосторонніх зв'язків лідируюча особистість — «символ нації», яким і поставав у суспільній уяві Тарас Шевченко. Це також становище самої Італії, яка дослухалася до слова і думки великого українського поета, будучи скарбницею і законодавицею духовних й мистецьких цінностей всієї Європи.

Розробка нагромаджених від ХІХ ст. фактів і подій італійської шевченкіани почалася у наступному столітті і набула літературознавчого характеру. Серед перших слід назвати оглядову статтю «В країні Данте» (1964 р.), де відзначено публікації про Шевченка, здійснені у різних італійських виданнях понад 20 авторами¹. Наведений в ній фактичний матеріал в основному був повторений в інформативно-бібліографічній статті «Італійська література і Т.Г. Шевченко», вміщеній в академічному виданні «Шевченківського словника» (т. 1, 1976 р.)². Представлена у збірнику «Шевченко і світ» (1989 р.) розвідка «Італійська шевченкіана»³ також містила огляд публікацій італійських літературознавців, причому найбільшу частину студії (16 із 25 стор.) відведено книзі перекладів (1987 р.), виконаних М. Грассо. Окремі сюжети теми стали предметом розгляду праць, присвячених європейським рецепціям української літератури. Зокрема, у збірнику студій наукової шевченківської конференції (1971 р.) підкреслено роль М. Драгоманова у популяризації Шевченка в Італії⁴. Щодо Італії, то її шевченкіана немає спеціальних досліджень. В одному з останніх історіографічних звітів про стан і завдання студій італійської україністики, підготовленому до Міжнародного з'їзду славів-

тів у Братиславі, знаходимо лише згадки двох видань, де йдеться про Шевченка: стаття М. Россаро «Невідомий поет (Шевченко)», названа в числі публікацій «маловартісних», та «Антологія українських оповідань» Л. Сальвіні⁵.

Отже, історіографія італійської шевченкіани представлена поодинокими статтями, написаними у світлі літературознавчих завдань, і не має праць, в яких розглядалася б шевченківська тема в ширшому контексті — міжнародних громадсько-політичних зв'язків. Тимчасом на потребу такої постановки питання вказують вже самі спроби датувати перші італійські відгуки про Шевченка. У збірнику студій «Шевченко і світ» стверджується, що «перші згадки про Шевченка з'явилися в Італії в 70-і роки минулого [XIX] століття»⁶. Обґрунтовується це публікацією у Флоренції студії про українську літературу. Разом з тим енциклопедичний «Шевченківський словник» (а ще раніше стаття «В країні Данте») відсилає читача до 1849 р.⁷, коли одна з італійських газет назвала ім'я Шевченка в статті про політичні події в Україні.

Але перші звістки про Шевченка прийшли на італійську землю значно раніше, їх принесли його друзі і знайомі по навчанню в Петербурзькій академії мистецтв — маляри, скульптори, архітектори, яких альма-матер посилала за кордон «для подальшого вдосконалення» у мистецтві. В їх числі був найближчий друг поета, ілюстратор «Кобзаря» Василь Штернберг. 20 липня 1840 р. він вирушив до Італії у складі групи митців, до якої входили «художники 14-го класу» Микола Бенуа, Михайло Шурупов, Сократ Воробйов та Іван Айвазовський⁸. У проводах брав участь Тарас Шевченко, який з цього приводу написав вірш «На забудь Штернбергові» безпосередньо на подарованому йому примірнику «Кобзаря»:

Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся, —
Згадай мене, брате⁹!

В Італії Василь Штернберг згадував Шевченка не сам-на-сам, а у великому колі художників, які мешкали окремою колонією в Римі у районі пагорба Монте-Пінчо. Тут же в цей час квартирував Микола Гоголь, який часто спілкувався з вихованцями академії. Зроблена в Римі 1845 р. дагеротипна світлина групи художників із Гоголем у центрі дає уявлення про багатолюдне зібрання пансіонерів академії, в числі яких ми бачимо поряд з В. Штернбергом й інших із кола академічних друзів Шевченка — Пімена Орлова, Аполлона Мокрицького, Миколу Рамазанова, Федора Моллера, Михайла Шурупова¹⁰.

Незабаром після облаштування у Римі Штернберг у листі до спільного з Шевченком приятеля Олександра Шмідта просив передати поетові:

«Тараса Григоровича цілую. Що ж він до мене не пише, лиходій»¹¹. У відповіді до свого «брата» в Римі Шевченко сповістив про плани приїхати в Італію, щоб долучитися до гурту своїх друзів і, отже, працювати разом з ними на благодатній для художника італійській природі. Це стало новиною не тільки для самого римського адресату, а й загалу мистецької колонії. Дякуючи у відповіді (серпень 1842 р.) «від душі» за лист, доставлений прибулим з академії молодим українським живописцем П. Орловим, В. Штернберг зичив «люб'язному Шевченку» здоров'я і успіхів — «щоб скоріше бути до нас» й передавав вітання від П. Ставассера і «всіх, хто тебе знає». У листі фігурує прізвище ще одного товариша Т. Шевченка — А. Мокрицького, який бажав зробити дописку для поета особисто «від себе», але не встиг. Адже послання до Шевченка мав передати конференц-секретар Академії мистецтв і секретар Товариства заохочування художників В.І. Григорович (теж особисто знайомий з автором «Кобзаря»), який поспішав до діліжанса, що відходив невдовзі за розкладом з Рима. Він взявся, як пояснював В. Штернберг, усно переказати інші відомості про римські справи: «Василь Іванович тобі все розкаже»¹². Шевченка чекали в Римі не тільки 1842 р., коли він плекав надію на академічний пансіон (якого не отримав), а й наступного року; тоді він збирався подорожувати в Італію за власний рахунок і не зміг зібрати потрібних коштів¹³.

Італійська мрія Шевченка-художника остаточно розтанула 1847 р. після арешту його царськими жандармами і відправки в азійське заслання. Там він, звичайно, не знав, що завдяки саме цій події стане відомий Італії у доленосний час її історії — революційної боротьби за об'єднання і незалежність країни. У лютому 1849 р. генуезька газета «Il Corriere mercantile» («Торговельний вісник») опублікувала статтю під назвою «Відродження южнорусів»¹⁴, в якій презентувала Шевченка разом із Костомаровим і Кулішем — «професорів Київського університету», заарештованих у «Київській Україні», як поборників національного відродження свого народу. В ній йшлося про його політичну діяльність і жодним словом про літературну і мистецьку. Так само італійський часопис ні називав організації, до якої був причетний Шевченко (товариство Кирила і Мефодія), ні інших подробиць про неї.

Звістка про арешт Шевченка з'явилася в італійській пресі аж через два роки після цієї події. Пояснення можна б шукати в тому, що справа кирило-мефодіївців була проведена царською владою таємно. Але ж при повному мовчанні російської преси вона набула розголосу в Західній Європі незабаром після завершення жандармського розслідування. Імператор Микола I затвердив вироки наприкінці травня 1847 р., а вже в липні про них сповістили найпоширеніші на Заході газети — німецька «Allge-

meine Zeitung» (Аугсбург) і французька «Journal des débats» (Париж). Аугсбурзький часопис подав звістку з позначкою «Західнопрусський кордон, наприкінці травня»¹⁵.

Чому ж італійська газета звернулася до події дворічної давнини, вже відомої в Західній Європі? Відповідь криється у драматичному становищі, в якому опинилася Італія на останньому етапі європейських революцій 1848–1849 рр. На перетині цих років Сардинське королівство, яке в ході цих подій перетворилося на конституційну державу, складало важливу опору спротиву Австрійській імперії у боротьбі за визволення північноіталійських територій. Надії італійців на допомогу республіканської Франції виявилися марними і пошуки союзників перемістилися на європейський Схід до пригноблених імперіями слов'янських народів. Ще в першій половині 1848 р. в П'ємонті розгорнулася дискусія із слов'янського питання в Європі. Її ініціаторами і учасниками стали, зокрема, активні діячі італійського визвольного руху Дж. Веджецці-Рускалла і Л. Валеріо, які мали контакти з представниками національних змагань слов'янських народів. Веджецці-Рускалла брав участь у засіданнях Слов'янського з'їзду в Празі, а ще перед поїздкою до Чехії виступив у туринському журналі «Antologia italiana» (березень 1848 р.) з проблеми «Панславизм і національні конфедерації», де привернув увагу до ідеї створення вільного об'єднання слов'янських народів. Він підкреслював, що ця ідея не є витвором сьогоденних бажань, а опрацьовувалася ще 1825 р. в Російській імперії в колах федералістів, які заснували Товариство об'єднаних слов'ян і приєдналися невдовзі до Південного товариства. Веджецці-Рускалла писав, що фундатори цього товариства на Волині — брати Борисови і Люблинський, а пропонує ними слов'янська конфедерація мала складатися з незалежних республік¹⁶.

Невдовзі думка про італійсько-слов'янську співпрацю набула організаційної форми під назвою «Товариство італо-слов'янського союзу». Важливо відзначити, що першим повідомив про його постановня паризький часопис «La Pologne» («Польща»), редактором якого був відомий французький славіст професор К. Робер. На те, що журнал не обмежувався суто польськими питаннями, вказували підзаголовки видання: «Журнал слов'ян-конфедератів, поляків, богемців, іллірійців, болгар, сербів і українців», «Паризький слов'янський журнал. Орган федеральних інтересів слов'ян». Через кілька днів після інформації «La Pologne» про заснування товариства сповістив (21 березня 1849 р.) туринський щоденник «La Concordia» («Згода»), редагований Л. Валеріо. Створення центру італо-слов'янської співпраці було пов'язано з діяльністю ще однієї особи — польського емігранта, публіциста Ф. Духінського, який співробітничав з паризьким журналом К. Робера та італійськими періодиками, де пропа-

гував спільність інтересів слов'ян й італійців у змаганнях за свободу і національну незалежність.

Хоча товариство виникло внаслідок громадської ініціативи, його формуванню і діяльності сприяли державні органи Сардинії. В історичній бібліотеці провінції Туріна зберігся лист керівника одного з відділів сардинського міністерства закордонних справ К. Негрі від 19 лютого 1849 р. до депутата парламенту, редактора «La Concordia» Л. Валеріо. В ньому з посиланням на «синьйора Духінського» йшлося, що депутат Бальбо має подати в палату депутатів інтерпеляцію до міністерства закордонних справ щодо зв'язків уряду із слов'янськими діячами. Але попередньо Духінський хотів почути з цього питання думку міністра (посаду якого обіймав сам голова уряду В. Джоберті). Відповідь, повідомляв Негрі, така: ці зв'язки є справою «делікатною». «Добре поінформованим особам, сказав міністр, відомо, що уряд не нехтує жодною можливістю, вони мають знати це, але не розкривати таємниці, наразі дуже необхідної»¹⁷.

Цей лист засвідчує, яке значення надавали сардинські державні органи на найвищому рівні стосункам з представниками політичних рухів слов'янських народів, і водночас проливає світло на неординарну роль Ф. Духінського в цій справі напередодні організації Товариства італослов'янського союзу. Важливим вкладом у створення товариства стали його публіцистичні виступи з питань Слов'янщини, в числі яких була й згадана стаття про Шевченка та інших кирило-мефодіївців. Франтішек Генріх Духінський (1816-1893) був сучасником Тараса Шевченка і його земляком. Народився в Києві (за іншими даними — в Київській губернії), у 30-х рр. навчався на історико-філологічному факультеті університету св. Володимира. Там же увійшов до осередку нелегальної організації «Співдружність польського народу», якою керував соратник лідера італійського визвольного руху Дж. Мадзіні — Шімон Конарський. В цьому польському осередку співпрацювали також українці — київські студенти Сосновський і Чорний. Після розгрому «Співдружності» (1839 р.) університет через кілька років знову став осередком антицаристської діяльності, учасників якої й назвав Ф. Духінський у своїй статті — першій в Італії, де пролунало ім'я Шевченка як політичного діяча.

За існування Кирило-Мефодіївського товариства Ф. Духінський перебував у Києві і напередодні арешту його членів «1846 р. змушений був покинути батьківщину з політичних причин»¹⁸. Так описував цей період його біографії виданий 1880 р. флорентійський «Біографічний словник сучасних письменників», статті-довідки якого склалися за матеріалами тих, кого вони презентували. Щоправда, стаття про Духінського уникає деталізувати його політичні зв'язки в Києві, в тому числі польські, відомі за документами жандармської справи щодо організації Конарського.

Тимчасом в італійській історіографії стверджується, що Духінський «брав активну участь у товаристві Кирила і Мефодія в Києві»¹⁹, що, однак, не підтверджується матеріалами жандармського слідства. Більш адекватною слід вважати оцінку, якої дійшов відомий італійський дослідник визвольних рухів у Російській імперії проф. Ф. Вентурі, схарактеризувавши Духінського як «прихильника Товариства Кирила і Мефодія»²⁰. Боротьба за єднання вільних від чужоземної гегемонії слов'янських народів (якою переймалися київські кирило-мефодіївці і заклики до якої лунали у поезіях молодого Шевченка) й склала основу праці турінського італо-слов'янського товариства. Ф. Духінський увійшов до його керівного складу, перейнявши обов'язки секретаря. Головував у товаристві Л. Валеріо; серед членів були депутати турінського парламенту, генерали, співробітники преси. У статуті, підписаному ними 27 лютого 1849 р. (п'ять днів потому як вийшла друком стаття Духінського про діячів українського національного відродження) проголошувалася мета товариства — «добитися дієвої братерської приязні між італійцями і слов'янами задля незалежності і процвітання одних і других»²¹. 7 березня газета «La Concordia» оприлюднила маніфест товариства «До слов'ян, богемців, іллрійців, українців і болгар». У редакційній передмові зазначалося, що це звернення до слов'янських народів буде перекладено на їх мови й поширено в їхніх країнах²². Відтак турінська ініціативи знайшла відгуки солідарності в Чехії, Угорщині, Галичині та інших теренах Східної і Південної Європи, а також в центрах Італії — Римі, Венеції тощо. Головною трибуною товариства стала газета «La Concordia», яка знайомила італійців із становищем і боротьбою слов'янських народів Австрії. 24 березня вона розповіла про «русинів». А напередодні в статті «Італо-слов'янська проблема», роз'яснюючи стратегічну мету незалежної Італії, писала: «Тривалий час події переконували італійський народ, що серед зарубіжних урядів він не має друзів; для нього вони всі були або жорстокі вороги, або пихаті покровителі. Але ж Італія хоче союзників, а не покровителів. Угорці, слов'яни, румуни, а також турки — ось хто має бути нашими союзниками»²³. Розвиток ситуації в Європі, де на її Заході революційні сили зазнали поразки, дав поштовх до переосмислення італійської зовнішньої політики: «Центр європейського руху, — стверджував у червні часопис Л. Валеріо, — більше не знаходиться на Сені, він — на Дунаї. Хай це зрозуміє Італія!»²⁴

Слов'янська ідея, з якою у політичне життя Італії увійшли імена Шевченка та його однодумців, знову залунала наприкінці 1850-х — початку 1860-х рр., коли на Апеннінський півострів масово рушили волонтери із різних країн, щоб вступити до народної армії Дж. Гарібальді і взяти участь у боротьбі за свободу і національне об'єднання країни. Під

її прапорами збиралися представники різних національностей — угорці, поляки, французи, англійці, араби та ін. У Венеції, яка досі перебувала під австрійським правлінням, для допомоги італійським патріотам таємно створювався «слов'янський легіон», до ініціаторів якого належав прибулий сюди 1859 р. Лев Мечников — вихованець Харківського і Петербурзького університетів. У недавньому він служив перекладачем у російській дипломатичній місії на Близькому Сході під керівництвом генерала Б. Мансурова. Там же зблизився з лікарем місії — поетом Миколою Курочкіним, який ще перед від'їздом на Схід познайомився у Петербурзі з Т.Г. Шевченком після його повернення із заслання і переклав кілька його віршів. Ні Мечников, ні Курочкін тоді не знали, що обом незабаром доведеться працювати в Італії, але вже в іншій ролі — учасників визвольних рухів. Першим свою італійську біографію розпочав Л. Мечников, для якого Венеція стала тимчасовим притулком. Про його зв'язки з тамтешнім революційним підпіллям дізналася австрійська поліція і, щоб уникнути арешту, йому довелося перебратися до Флоренції. Саме звідси у складі бригади добровольців він виїхав на південь Італії, де приєднався до визвольної експедиції під командуванням Дж. Гарібальді проти бурбонської монархії Неаполітанського королівства. Характерно, що перед гарібальдійцями, на їх запитання про національність, Мечников представлявся: «Я слов'янин»²⁵. Так могли називати себе багато волонтерів, які служили тоді разом із Л. Мечниковим в армії Дж. Гарібальді — поляки, росіяни, українці. За відомостями, зібраними у жовтні 1860 р. російським посольством у Неаполітанському королівстві, кількість підданих Російської імперії, які воювали на Півдні Італії, сягала 50 осіб²⁶. Але й ті, хто за традицією прямував сюди, щоб познайомитися з легендарною «батьківщиною мистецтва», не могли залишатися байдужими до пробудженого боротьбою італійського народу. Саме у цей бурхливий час приїхала Марія Маркович — нова зірка української літератури «Марко Вовчок», славу якій зробили антикріпосницькі «Народні оповідання». Одним з перших появу їх палко вітав Тарас Шевченко, з яким вона зустрілася в січні 1859 р. у Петербурзі. Під безпосереднім враженням від знайомства поет написав вірш «Марку Вовчку», де називав письменницю «обличителем жестоких людей неситих»²⁷, вважав її своєю літературною спадкоємицею. Того ж року Марія Олександрівна Маркович виїхала за кордон, а 1860 р. він надіслав їй примірник «Кобзаря» із присвятою «Моїй єдиній доні Марусі Маркович — і рідний, і хрещений батько Тарас Шевченко»²⁸. З думками про свого великого літературного «батька» письменниця відправлялася у збурену боротьбою за свободу Італію. Незадовго до від'їзду в лютому 1861 р. вона запитувала з Парижа у листі до близького друга Тараса Григоровича — М. Макарова: «Что Шевченко? Скажите мне о нем

что-нибудь. Я давно о нем не слышу»²⁹. Отримавши звістку з Петербурга, вона одразу після прибуття до Рима 8(20) березня відправила листа до Т. Шевченка. «Чую, — писала, — що Ви усе нездужаєте та болієте», згадала про поїздку поета на рідну Україну, яка закінчилася його арештом і поверненням до Петербурга. У листі, який міг зазнати на російському кордоні перлюстрації, М. Маркович виклала це езоповою мовою: «Їздили Ви на Україну, були Вам там пригоди, писали мені». А далі йшлося про те, що могло б захопити в Італії творчу уяву Шевченка-художника, повернути до давньої мрії працювати в Італії: «Я тепер пишу до Вас з Рима: коли б же Вас сюди заніс який човник, щоб Ви не од людей почули, а на власні очі побачили, які тут руїни, дерева, квіти, а народ який, а яке тепло, яке сонце». Наостанок вона просила написати у відповідь «словечко, коли час буде»³⁰. Натомість до Рима прийшла приголомшлива звістка про смерть Т.Г. Шевченка. Останні дні березня 1861 р. стали днями пам'яті великого поета у «вічному місті». «Я не об чім думати не можу, — писала Марко Вовчок у листі з Рима до свого чоловіка Опанаса Марковича, соратника Шевченка по Кирило-Мефодіївському товариству. — Боже мій. Нема Шевченка [...] Не об чім я більше не буду говорити сьогодні — я хочу плакати»³¹.

Втрата Т.Г. Шевченка найбільший відгомін викликала в Росії і Україні. В газетах і журналах Петербурга, Москви і Києва оцінки його творчої та громадсько-суспільної діяльності перегукувалися з подіями італійської визвольної боротьби, що дало підставу демократичній громадськості ще за життя йменувати Шевченка «українським Гарібальді». Відзначаючи «значення Шевченка для України», М. Максимович писав у червні 1861 р. в петербурзькому часописі «Основа»: «Шевченко не мог, как истинный народный поэт, поэт правды и жизни, а не личных только идеалов, выражать одну любовь, одни идеальные стремления в тех своих песнях, где он был выразителем массы, которая так много выстрадала и так много горечи вынесла из своей исторической прошедшей и современной ему жизни. Но там, где он выражает самого себя, его поэзия всегда проникнута духом новой жизни, примирительных отношений даже к врагам, тем духом, какой виден, например, в поступках современного героя — Гарибальди»³². За кордоном першим джерелом інформації про смерть Шевченка стала лондонська газета «Колокол», яка, зокрема, поширювалася в Італії. 1 квітня 1861 р. вона вмістила українською мовою відгук-некролог священика А. Гончаренко³³.

В Італії серед тих, хто знав, цінував і популяризував талант українського поета, в цей час перебував літературний критик і публіцист М. Добролюбов, з яким М. Маркович познайомилася у Неаполі, переїхавши з Рима. Він був автором статті про творчість Шевченка,

надрукованої ще в лютому 1860 р. в петербурзькому щомісячнику «Современник». В Італії Добролюбов готував для нього нові студії, присвячені національно-визвольним змаганням в країні. Різні за місцем подій явища українського й італійського життя він розглядав з одних і тих же ідейних позицій — революційної демократії, боротьби за інтереси народних мас. Шевченко, стверджував Добролюбов, «поет цілком народний, такий, якого не можемо назвати у себе» (тобто в російській літературі), уособлює зв'язок з народом «не тільки думкою, але й обставинами життя». Й для ілюстрації наводив в оригіналі рядки з віршу «До Основ'яненка»:

«Наша думка, наша пісня
Не вмере, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава Україні!»³⁴

Ще знаходячись у Франції і знайомлячись з повідомленнями про події в Італії, Добролюбов писав у вересні 1860 р. в Петербург редакторові «Современника» поету М. Некрасову: «Подивіться-но на сучасний рух в Європі; він адже йде тихо, а йде безперечно. Що ж ми-то, невже маємо залишитися сторонніми глядачами?» І називаючи ім'я Гарібальді, зазначав: «Ось людина, яка не поступилася непристойності, а зберігала свято свою ідею; зате любо читати кожний рядок, адресований ним до солдатів, до своїх друзів, до короля: всюди такий спокій, така впевненість, такий світлий тон! Очевидно ця людина має почувати, що вона не загубила свого життя, і має бути щасливіше за нас з вами в усіх випробуваннях, яких зазнала»³⁵. Перебравшись незабаром до Італії і розпочавши писати статті про неї, він однозначно продемонстрував своє зацікавлене ставлення до руху, який очолював Гарібальді. У статті про гарібальдійця-патера Алессандро Гавацці, проповіді якого чув у Неаполі, М. Добролюбов наголошував: «Італійці відкрили нарешті велику істину, що чим тісніше зв'язок між націями, тим міцніше і зв'язок між громадянами кожної окремої країни». Гавацці «малює слухачам близьке прийдешнє, в якому Італія постає визволителькою і захисницею всіх пригноблених національностей»³⁶. Італійські інтереси автора «Современника» не обмежувалися самою публіцистикою. Як засвідчував журнал «Время» у некролозі у зв'язку з несподіваною кончиною Добролюбова невдовзі після повернення з Італії, під час перебування в «об'єднаній Італії» він «познайомився з усіма тамтешніми діячами, брав жваву участь в їх справах і дебатах»³⁷. Цілком очевидно, що це розмаїття політичних подій і літературних ремінісценцій не могло не відбитися на неапольському спілкуванні М. Добролюбова і М. Маркович, для яких однаково близькими були ідеали шевченківської творчості і гарібальдійського патріо-

тизму. Сама письменниця згадувала, що їх зустрічі відбувалися кожного дня, Добролюбов «навертав мене, як то кажуть, до своєї віри і багато говорив — говорив про все і всіх»³⁸.

У ці дні визволеним гарібальдійцями Неаполем цікавився ще один близький знайомий Тараса Шевченка — поет Микола Щербина. Ставши вперше на літературний шлях у 1840-х рр. на шпальтах харківського альманаху «Молодик», де друкувалися поема «Утоплена» та інші твори Шевченка, він згодом узявся популяризувати його поезію в російському письменстві. 1856 р., коли ім'я засланоного поета ще було під заборону, М. Щербина, не називаючи автора, опублікував свій вільний переспів вірша «Перебендя», де змальовано образ виразника народних думок і прагнень — кобзаря. Вже у квітні 1858 р. поети познайомилися особисто; на обіді, влаштованому в оселі віце-президента Академії мистецтв графа Ф. Толстого на честь повернення Т. Шевченка, М. Щербина виголосив вітальну промову³⁹.

Приїзд Щербини до Неаполя збігся у часі із згаданими вище бесідами, які вели «про все і всіх» М. Добролюбов і М. Маркович. У своїй кореспонденції «З Неаполя», відправленій до часопису «Современная летопись», він назвав дату прибуття до міста — 30 квітня «за тутешнім літочисленням» і тривалість перебування — десять днів⁴⁰. А в італійському епістолярії Марка Вовчка, який дійшов до нас з великими лакунами, перший відомий лист письменниці з Неаполя позначено 4(16) травня, а її приїзд сюди в літературознавстві датується 14(26) квітня⁴¹. Та у виявленому нами списку осіб, прибулих до Неаполя, «Марія фон Маркович» згадується раніше — 18 квітня (за нов. ст.). З іншого переліку відвідувачів Неаполя дізнаємося про день її від'їзду — 28 травня (н.ст.)⁴².

Знайомий з М. Маркович до цієї подорожі, М. Щербина цілком ймовірно міг шукати зустрічі з нею в Неаполі і скласти її коло шанувальників «українського Гарібальді». Потрапивши до міста гарібальдійської слави, він взявся за перо під враженням не традиційних об'єктів туристичного огляду, а нового життя неаполітанців. В його кореспонденції раз у раз згадується головний герой визвольної епопеї, яка надалі розгорталася на теренах Неаполітанського королівства: на вулицях і площах «красуються всюди» портрети Гарібальді, написи «Хай живе Гарібальді». «Тут, — відзначав автор, — багато і таких політичних газет, про які ми і не чули: є і «La Spada di Garibaldi» [«Меч Гарібальді»] і «La Democrazia» [«Демократія»]. Народні книжки продаються на тротуарах, на столиках; між ними я помітив назви «Savonogola», «Garibaldi», «Masaniello» та інші видання «Народної бібліотеки». «Гарібальді, — повідомляв Щербина, — користується надзвичайною популярністю, довірою й обожнюванням. Він тут за життя епічний герой, Сід Італії». Неаполітанські спостереження

дають авторові підставу говорити не тільки про становлення нової Італії: «Можливо, тільки тепер нова ера починається для розвитку народів»⁴³.

У 60-х рр. Італія, де рух за єдність і незалежність перейшов у вирішальну фазу боротьби, сприймалася надихаючим прикладом для демократичних сил в інших країнах Європи, для багатьох діячів мистецтва, які продовжували приїздити сюди для творчої роботи. Від першої половини 1860 р. у Флоренції оселився, переїхавши з Рима, пансіонер Петербурзької академії мистецтв, «класний художник», майбутній автор знаменитої картини «Темна вечерея» Микола Ге. Потомок французьких емігрантів, він з дитячих років жив і виховувався в Україні. Після 1-ї київської гімназії, де його учителем історії був М. Костомаров, М. Ге набував освіту в університеті св. Володимира, поріднився з українським родом Забелло (Забіла), одружившись з Анною Петрівною — сестрою скульптора Пармена Забелло. У Флоренції вони склали гурток, який діяв на квартирі М. Ге, що дістала назву «блакитної вітальні» за колір її інтер'єрів. Як згадував художник Г. Мясоєдов, в оселі у Ге «збиралося багато вельми різного народу. Тут були росіяни, які жили у Флоренції віддавна, ті, хто знову приїздив і був проїздом, тут же бували італійці, французи та інші національності [...] Тем для розмов не бракувало [...] Після мистецтва більше за все йшлося про політику. Пануючий тон був тон крайнього лібералізму, підбитого філософією і мораллю»⁴⁴. У спогадах Г. Мясоєдова фігурують прізвища деяких учасників дискусій. Це — гарібальдійці Мечников і Пряничников — «люди вільних думок», П. Забелло, який створив портрет Джузеппе Дольфі — «ватажка народу» Флоренції, палкого послідовника Дж. Гарібальді і Дж. Мадзіні. Серед італійців вирізнялася постать поборника духовного відродження країни, проф. Вищої школи наук Анджело Де Губернатіса, якому невдовзі випало звернутися у своїх студіях до української літератури і творчості Т.Г. Шевченка.

Гурток Миколи Ге слід вважати одним з перших флорентійських осередків, де можна було почути про великого українського поета, познайомитися з його творами. У бібліотеці художника зберігався примірник «Кобзаря», читачем якого став, зокрема, глава демократичної еміграції Олександр Герцен. Це було 1867 р. під час його перебування у Флоренції, коли М. Ге добився згоди написати його портрет. «Герцен, — писав у своїх спогадах митець, — був найбільш дорогим, улюбленим моїм і дружини моєї письменником». Вони знайомилися із лондонськими виданнями Герцена, які «легко можна було діставати в Італії. Ми йому були завдячні своїм розвитком. Його ідеї, його прагнення електризували і нас»⁴⁵. Зазначимо, що починаючи з 1860 р. О. Герцен неодноразово повідомляв читачів «Колокола» про події життя і діяльності Т. Шевченка.

Це — статті «Україна», «У доповнення до біографії Т. Шевченка», у 1861 р. — «Петербурзький університет» і згадуваний вище некролог «Т. Шевченко», поданий А. Гончаренком. Тоді ж, приймаючи у себе, в Лондоні родину віце-президента Петербурзької академії мистецтв, друга Т. Шевченка — Ф. Толстого, він висловив свою оцінку співця України. Т. Шевченко, говорив О. Герцен, тим великий, що «він цілком народний письменник, як наш Кольцов (російський поет. — *М.В.*), але він має набагато більше значення, [...] бо Шевченко також політичний діяч і був борцем за свободу»⁴⁶. Шість років потому, прочитавши у Флоренції «Кобзар» у виданні М. Гербеля і повертаючи його Миколі Ге, зворушений Герцен мовив: «Боже, що за краса, так і війнуло чистим, незайманим степом; ця широчінь, ця свобода...»⁴⁷

Старовинна Флоренція, батьківщина великої епохи європейського Ренесансу, стала трибуною слова про Шевченка, звернутого безпосередньо й до самих італійців. Відтак маємо назвати ім'я професора А. Де Губернатіса, завсідника «блакитної вітальні» і прихильника таланту Миколи Ге. У грудні 1869 р. він розпочав видавати громадсько-політичний і науково-культурний щомісячник «La Rivista Europea» («Європейський огляд»), сторінки якого відбивали широкі інтереси й енциклопедичні знання самого редактора. За фахом дослідник санскриту — однієї з найстародавніших мов світу, А. Де Губернатіс цікавився фольклором, етнографією і літературою різних народів, писав художні твори, країнознавчі нариси, публіцистичні статті. Метою своєї роботи вважав сприяти якнайширше інтелектуальним зв'язкам Італії з іноземним довкіллям найперше на теренах Європи. Обрана ним назва для журналу, отже, мала символічне звучання. «Я, — висловлював він своє кредо, — завжди поставав проти вузького патріотизму, котрий вважає Альпи (які відділяли Італію від решти Європи. — *М.В.*) нездоланною перешкодою, через яку не повинно ніщо проникати до нас, і завжди обстоював вільний обмін ідей між націями»⁴⁸.

Активного прихильника і співучасника своєї справи професор знайшов в особі доцента всесвітньої історії Михайла Драгоманова, прибулого до Флоренції в листопаді 1871 р. за науковим відрядженням від Київського університету св. Володимира. Офіційна програма його роботи за кордоном передбачала вивчення історії античного світу. Поряд з цим його інтереси сягали сучасних суспільно-політичних процесів у країнах Західної Європи, становища в них так званих «недержавних» народів з їх проблемами, аналогічними у багатьох позиціях з українськими. Тимчасом в обігу західної, передусім французької історіографії і публіцистики, набула моди теорія, яка заперечувала національну окремішність українців, представляючи їх відгалуженням польської національності. Це й

послужило безпосереднім поштовхом до виступу М. Драгоманова про Україну з міжнародної трибуни наукової і громадської думки, якою був журнал «La Rivista Europea». У Флоренції він написав працю «Український літературний рух в Росії і Галичині», яка вийшла друком у лютому–березні 1873 р. і складалася з двох частин, присвячених історії українського народу і розвитку інтелектуально-культурного життя. Знайомлячи зарубіжних читачів із походженням українців та їх культурою, М. Драгоманов показав великий історичний шлях, пройдений українським народом, наголосив на його багатовікових змаганнях проти іноземного панування. Саме в Україні, яка перебувала у складі Російської імперії, підкреслював вчений, «найдовше» зберігалися традиції історичної пам'яті і «особистої свободи». На цьому ґрунті постала українська література — «відображення народного життя», а її «реалістична течія» справила вплив на формування «літературної школи, аналогічної українській» і в російському письменстві⁴⁹.

У рамках історичної канви України часопис познайомив італійців із Т. Шевченком. «La Rivista Europea» стала першим джерелом, з якого вони дізналися про життя поета: його кріпацьке походження, викуп з неволі за допомогою поета В. Жуковського і живописця К. Брюлова, про його головну книжку — «Кобзар». Вперше в італійській літературі тут було дано огляд його різних видань і тих творів, яких «цензура в Росії не могла пропустити». Флорентійська праця характеризувала зміст творів Шевченка: його лірика сповнена мрій про сімейне щастя, оспівує материнську любов і дівоче кохання і водночас передає дух боротьби проти соціальної несправедливості «людей привілейованих класів», «деспотизму панів і уряду», залежності від «російських і польських панів та євреїв-лихварів»⁵⁰. Контрастом «злиденності» народного життя, відзначав М. Драгоманов, в поемах Шевченка лунають «минула слава» України — «відважна боротьба проти татар і турків», перемоги над поляками й народні повстання. Разом з тим увага приверталася до діяльності Шевченка як поборника визвольних рухів інших поневолених народів, що відбилося в його зверненні «до слов'янських народів спільно здобувати свободу»⁵¹.

Завдяки праці М. Драгоманова італійці мали можливість познайомитися із змістом та ідейною спрямованістю окремих поезій українського Кобзаря. Серед них — «Наймичка», «Невільник», «Катерина», «Кавказ», «Сон», «Чигрине, Чигрине», «Іван Підкова», «Гамалія», «Тарас Трясило», «І мертвим, і живим», «Єретик», «Шафарикові». Наголошувалося на антицаристських мотивах його творчості, зокрема, поем «Кавказ» і «Сон», які «поширювалися у рукописах серед співвітчизників поета» і стали приводом для «звинувачень Шевченка та його друзів [...] у сепаратистських підбурюваннях до панславістської революції, або

жакерії, подібної до тієї, яку польські кріпаки вчинили в Галичині 1846 року»⁵².

Окреслюючи роль Т. Шевченка у визвольних змаганнях, М. Драгоманов відзначав солідарність і пошану, яку демонстрували до нього «кращі представники суспільства і російської літератури, як великороси, так і малороси». Як на ознаку міжнародного визнання його таланту вказувалося на переклади «Кобзаря» і студії творчості Шевченка, видані російською, польською, німецькою мовами. Йшлося, зокрема, про одне з останніх українських досліджень — «Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка» О. Партицького (Львів, 1872 р.). У заключних словах своєї італійської публікації київський вчений висловлював впевненість, що «Шевченко має бути оцінений серед кращих, справді народних поетів не тільки національних, бо націоналізм часто поєднується з вузькими, так званими шовіністичними ідеями, а й серед поетів демократії, свободи і людства»⁵³.

Праця М. Драгоманова в «La Rivista Europea» стала відправним пунктом шевченкіани в італійських та інших західноєвропейських наукових студіях і публіцистиці. Відтоді на шпальтах цього журналу Шевченко згадується у зв'язку з різними подіями в Україні і зарубіжжі. У кореспонденції про 3-й археологічний з'їзд 1874 р., надісланий М. Драгомановим з Києва, відзначалося, що це зібрання вчених «збудило надзвичайно жвавий інтерес до України та її народної поезії». Як приклад називалася публікація петербурзькою газетою «Неделя» «статті про українського поета Шевченка»⁵⁴. Приверненню уваги зарубіжної громадськості до творчої спадщини українського поета прислужилася й звістка, яку подав у журнальному розділі «Слов'янський світ» французький славіст Луї Леже. «Читачі «La Rivista Europea», — нагадував він, — вже познайомилися у науковій праці, опублікованій кілька років тому, з народним поетом Малоросії Тарасом Шевченком. Тепер же можна прочитати і його твори, які були заборонені в Росії» і видані у Празі. До їх зібрання додано «статті Тургенєва і Полонського про Шевченка»⁵⁵.

1881 р. відомості про Т. Шевченка було опубліковано вперше в Мілані. І тут ініціатива належала М. Драгоманову, який на той час жив і працював у Швейцарії, де очолював український зарубіжний центр «Громада» й, як раніше, підтримував зв'язки з Італією. У журналі «Rivista minima di scienze, lettere ed arti» він виступив із статтею «Література однієї плебейської нації», присвяченою сучасному українському руху та його ідейним витокам у письменстві. Йшлося тут про «професорів і вчених Харкова», які ще на початку 1830-х рр. обговорювали питання відродження України, якщо не в сфері політики, то «принаймні» в літературі. Вже тоді, писав М. Драгоманов, визначилося коло тем і

сюжетів, які розроблялися в художніх творах: сатира на «вищі класи», які віддалилися від народного життя, «спомини про героїзм давніх козаків, про втрачену свободу», боротьбу з іноземними загарбниками та ін. «Всі ці ідеї і теми, — підкреслювалося у статті, — наприкінці третього десятиріччя ХІХ ст. були розвинуті найбільшим поетом країни Шевченком»⁵⁶.

Вважаючи за потрібне ознайомити читачів міланського журналу з біографією Т. Шевченка, М. Драгоманов виклав основні події його життя здебільше за матеріалами своєї першої італійської праці 1873 р., виокремлюючи головне в характеристиці його діяльності: «Шевченко — син народу у повному сенсі цього слова. Він заслужив на ім'я народного поета більше, ніж хто-небудь». Підтвердження такої оцінки М. Драгоманов вбачав у поезіях «Кобзаря», де знайшли відображення думки і мрії поета про щасливе життя і свободу. Особливо підкреслювалася його участь у політичній боротьбі як члена «панславистського товариства, названого Кирило-Мефодіївським братством», «мета і програма» останнього: «Праця задля просвіти українського селянина, визволення його з-під кріпацтва. Праця задля об'єднання усіх слов'ян у спільній федерації». На проблемі слов'янства М. Драгоманов зупинився докладніше, щоб показати особливості ідейних засад кирило-мефодіївців. Проголошуваний ними панславізм, пояснював він, ні в чому не був схожий на проекти панславистської ідеї в Росії. «Костомаров і Шевченко не включали до своєї програми ані візантійську нетерпимість у релігійних справах, ані гегемонії одного народу над усіма іншими, тоді як ці дві засади, що суперечать принципу справедливості, входили до світогляду усіх московських панславистів». Зміст панславізму кирило-мефодіївців М. Драгоманов прагнув передати словами Шевченкової поеми «Єретик», «присвяченої панславісту Шафарикові»:

«Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками.
Отакими, як Констанцький
Єретик великий!»⁵⁷.

Значимо, що цей текст, поданий у статті, — перший опублікований італійський переклад поезії Шевченка. У зв'язку з цим є невірним твердження в академічному «Шевченківському словнику», який першість ідентифікує з уривком вірша «До Основ'яненка», вміщеним у «Всесвітній історії літератури» А. Де Губернатіса, виданій 1883 р. (у «Шевченковому словнику» помилкова дата — 1879 р.)⁵⁸.

Говорячи про слов'янську ідею, якою переймалися члени Кирило-Мефодіївського товариства, М. Драгоманов мав на меті також вказати на

однобічне трактування її в політичній думці на Заході і в цьому також апелював до творів українського поета: «Шевченко не мав наміру ставити миколаївську імперію на чолі об'єднаних слов'ян» і цитував поему «Кавказ», де йшлося про імперський режим: «від молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить», додаючи, що «краще неможливо схарактеризувати імперію Миколи»⁵⁹.

Наукова і публіцистична діяльність М. Драгоманова позначилася на розширенні дослідницького поля італійського слов'янознавства, яке вже в останній третині ХІХ ст. сформувалося в окремий розділ знань. Від цього часу до інтерпретацій шевченківської теми постійно звертаються вчені та письменники Італії. А. Де Губернатіс, з яким підтримували контакти М. Драгоманов та інші діячі України, був одним з перших, хто представив Шевченка у контексті загальноєвропейської і світової культури. 1880 р. у Флоренції вийшла його праця «Біографічний словник сучасних письменників», до якої увійшли довідкові статті про літераторів, науковців, громадських діячів країн Європи і Америки. У ній укладач ставив за мету розповісти саме про діючих сучасників й тому окремого гасла, присвяченого Т. Шевченку, тут не було. У зв'язку з цим помилковим є твердження вітчизняного шевченкознавства про те, що у цій праці Де Губернатіс «вмістив довідку й про Шевченка»⁶⁰. Насправді ім'я поета тільки згадується — у біографічній статті «Костомаров», відзначено участь Т. Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві та місце його в красному письменстві: Костомаров «разом з великим малоруським поетом Шевченком та іншими літераторами заснував таємне товариство з метою відродження малоруської літератури»⁶¹.

В іншому задумі італійського вченого — багатотомній «Всесвітній історії літератури», виданій у Мілані, містилася характеристика літературної творчості Шевченка. У розділі «Український театр» першого тому (1883 р.) дано загальну оцінку української літератури, розвиток якої відбувається під знаком ідей «великого сучасного національного поета Тараса Шевченка». Для ілюстрації Де Губернатіс навів у власному прозовому перекладі фрагмент вірша «До Основ'яненка» із словами про «славу України», що завдячна духовній силі, якою є «наша думка, наша пісня». Також тут читач дізнається, що музою Шевченко була не тільки поезія; він — «автор історичної драми «Назар Стодоля»⁶². Третій том «Всесвітньої історії літератури» у розділі «Південнослов'янські поети» наголошував на міжнародному значенні творів Т. Шевченка. «У нашому столітті, — писав учений, — пробудилися всі слов'янські народи, в тому числі українці Галичини та Угорщини, які зазнали впливу поетичного руху, заснованого великим народним поетом України Шевченком». Його «наслідувачем» серед західноукраїнських письменників Де Губернатіс називав Ю. Федьковича⁶³.

Перенесенню вивчення творчості Шевченка в галузь університетських студій прислужилася книга міланського професора Д. Чамполі «Слов'янські літератури» (1889 р.). У розділі «Література південнорусів», де літературний процес в Україні розглядався у зв'язках з національним рухом, автор привертав увагу до участі письменників у суспільній боротьбі. В українській літературі «завдяки наполегливій праці визначної трійці — Шевченка, Костомарова і Куліша набрали сили і дедалі глибше вкорінювалися» тенденції супроти «псевдокласицизму», твори якого «ігнорували національні почуття». Характеризуючи кожного з них, Д. Чамполі назвав Шевченка «наймогутнішим поетом Південної Росії», виклавши головні події його життя і письменницької долі. Дослідник зазначив, що вже перші книги «Кобзар» і «Гайдамаки» зробили Шевченкові славу «першокласного письменника». Не наводячи назви Кирило-Мефодіївського товариства, він вказав на наслідки діяльності поета у цій організації: «У 1847 р., звинувачений у політичній змові, він був відданий до війська і відправлений в Оренбург, Орськ, в Аральську експедицію, потім до гарнізону Ново-Петровська»⁶⁴.

Вперше в Італії Д. Чамполі привернув увагу до прозових творів Шевченка — «Автобіографії» та «Щоденника» як документів, важливих для осягнення творчої спадщини поета в контексті громадсько-політичного життя. Це знайшло відображення в резюме студії: «Геніальний творець, демократ, свободолюбець, патріот і гуманіст, сповнений глибоких роздумів і гострого відчуття народного лиха [...]. Такий поет, як Шевченко, є не тільки художником національного життя, провісником національних передчуттів і подвигів старовини, але й провідником, бардом, пророком самого народу»⁶⁵.

Останні десятиріччя ХІХ ст. були позначені появою італійських перекладів Шевченка. Як згадувалося вище, спочатку це були окремі невеликі уривки, включені у тексти критико-біографічних нотаток їх авторами. Одним із перших, хто прагнув донести Шевченкове слово до італійського читача його рідною мовою, був поет і літературознавець Паоло Еміліо Паволіні. За допомогу в освоєнні поетичної мови Тараса Шевченка він публічно дякував «пані графиню Щепановську і друга Олександра Лисенка». Їх спільними зусиллями народився переклад вірша «Зацвіла в долині», який був опублікований у Венеції в збірнику П.Е. Паволіні «Поезії, перекладені з мадярської, новогрецької та малоруської мов» (1889 р.). У передмові, коментуючи історію перекладу, він наголошував на самобутності й неповторності мови «найбільшого народного поета Малоросії», визнаючи, що «насолоджуватися Шевченком можна лише в оригіналі»⁶⁶.

Найбільш доступним джерелом відомостей про Шевченка у цей період стали видання популярного жанру — нариси і записки подорожників. Їх

звіти містили розмаїтий матеріал — від особистих вражень до екскурсів в минуле України, запозичених переважно із інших, історичних праць. Особливої популярності набула в Європі, в тому числі в Італії й Україні, книга франко-швейцарського публіциста Віктора Тіссо. 1881 р. він зробив подорож в Україну і Росію, опис якої склав великий том (435 стор.), де в одній з двох його частин розповідалося про «Малоросію» й викладалася біографія Т. Шевченка — «безсмертного кобзаря»⁶⁷. Оpubлікований наступного року в Парижі звіт В. Тіссо з'явився 1883 р. в перекладі на шпальтах газети «Киевлянин». В Італії, де традиційно в широкому обігу була франкомовна книжкова продукція, видавці вирішили представити її й італійською мовою. У 1899 р. міланське видавництво Сонцоньйо у популярній серії «Ілюстрована бібліотека подорожей навколо світу по землі і морю» здійснило переклад частини книги в адаптованому варіанті під назвою «Україна–Київ»⁶⁸. Однак до її тексту (32 стор.) відомості про Шевченка не потрапили, а, отже, довідка «Шевченківського словника», що «розділ про українського поета вміщено в скороченому італійському варіанті»⁶⁹ книги Тіссо, не відповідає дійсності.

Процес, що намітився в італійській культурі, — засвоєння і прилучення шевченківської спадщини до власних літературних надбань, на початку ХХ ст. поступився публіцистиці, до актуальних тем якої додалося «українське питання» в європейській політиці. Італія, яка 1915 р. вступила у Першу світову війну на боці держав Антанти, відкрила фронт проти Австро-Угорщини, а в громадській думці постав знайомий італійцям з часів Рісорджименто образ імперії — гнобительки народів. Вже через три дні після початку бойових дій урядовий щоденник «Il Messaggero» («Вісник») опублікував статтю відомого дослідника слов'янства Л. Магріні, в якій розглядалося становища підпорядкованих віденському двору народів. Відтак він нагадував про «українців під Австрією, які становлять частину народу України, що створив власну літературу і славиться великим поетом Шевченком»⁷⁰.

Провісник і співець визвольної боротьби українського народу — у такому форматі йшлося в Італії про Т.Г. Шевченка й після проголошення державності в Україні та прибуття до Рима 1919 р. дипломатичної місії Української Народної Республіки. Створене при місії прес-бюро розпочало видання італійською мовою газети «La Voce dell'Ucraina» («Голос України»), яка ставила за мету знайомити державні, політичні і громадські кола Італії із сучасним становищем України. Разом з тим вона публікувала статті, в яких відтворювалися історичні і культурні події, діяльність письменників, учених, політиків. У сузір'ї виразників національних ідеалів народу перше місце відводилося Тарасу Шевченку. На першій сторінці другого номера редакція вмістила статтю «Українська

культура», в якій окреслювалися витoki української літератури — твори народної поезії: «Чудові думи, героїчні пісні дивної краси, надихали нашого найбільшого поета Шевченка». У статті висловлювалася думка про набуття українською культурою міжнародної ваги завдяки праці її визначних діячів, список яких вона відкривала його ім'ям: «до наших днів українська література дала шедеври великих поетів Шевченка, Франка, Лесі Українки, талановитого повістяра Коцюбинського, романіста Винниченка, таких учених, як Костомаров, Антонович, Грушевський та ін.; запліднена їхніми ідеями українська література посіла видатне місце серед інших слов'янських літератур». Звертаючись до сучасної боротьби, яка розгорталася на теренах України, часопис завершував розповідь словами: «Нині українська національна культура сповнена розквіту і її розвиток не вдасться спинити ані більшовицькими, ані іншими російськими утисками, ані польськими»⁷¹.

В іншій публікації, присвяченій «розвитку національно-політичної ідеї в Україні», у центрі розгляду також була діяльність Т. Шевченка, його роль у громадсько-політичному житті України. Насамперед згадувалася участь поета в «братстві св. Кирила і Мефодія»: «Шевченко разом із своїми товаришами — відомим історіографом М. Костомаровим та П. Кулішем об'єдналися, щоб підняти прапор української незалежності». Далі його позиція характеризувалася як «сповнена палкою неприязні до Росії й оспівування боротьби за свободу і славної минувшини свого народу. Ці гасла стали «політичною програмою» багатьох поколінь». Слід зауважити, що публіцистика римсько-українського часопису часом оперувала спрощеними оцінками, обминаючи навіть той багаж знань, який нагромадила доти італійська шевченкіана. Так, згадана стаття промовляла, ніби Т. Шевченко «став на чолі товариства» (Кирило-Мефодіївського), а після викриття цієї організації її «членів було заслано до Сибіру»⁷².

У період між двома світовими війнами пошкваленому інтересу до Шевченка в Італії сприяли дослідження історії і культури України, які розгорнув створений 1921 р. за підтримки міністерства закордонних справ Інститут Східної Європи у Римі. Виконавцями цих студій виступали професори Е. Ло Гатто, А. Пальмієрі, В. Джусті та ін. Вже на початку своєї роботи інститут заманіфестував як дослідницьку — шевченківську тему — статтю його директора Н. Фести «Великі автори XIX століття: Тарас Шевченко»⁷³. Вона й інші студії співробітників інституту публікувалися в його друкованому органі — журналі «L'Europa orientale» («Східна Європа»). Водночас з інтерпретаціями ролі Т. Шевченка в політичному і культурному розвитку України італійських читачів знайомили публіцисти і дослідники літератури, виступаючи в інших

періодичних виданнях — «Gran Mondo», «La Gazzetta del popolo», «L'Impero», «I Nostri quaderni», «Nuova Antologia», «Ricerca di poesia», «Vita e pensiero» тощо. У цей час ім'я поета увійшло до головного універсального зведення знань — багатотомної «Італійської енциклопедії наук, літератур і мистецтв», де проф. Е. Ло Гатто у статтях «Шевченко» (т. 31, 1936 р.) і «Література. Україна», (т. 34, 1937 р.) характеризував поета — виразника «нових соціальних і політичних ідей» в українському письменстві⁷⁴. Інститут Східної Європи утверджував розгляд діяльності Шевченка в контексті історії світової культури. У праці В. Джусті «Українська народна література» (1924 р.) він названий «не лише великим поетом України, а й одним із найбільших європейських поетів». А. Пальмієрі у нарисі про Україну (1926 р.) дав більш об'ємну оцінку: «великий поет усього людства»⁷⁵.

Якщо в XIX ст. італійський читач міг дізнатися про Т. Шевченка та його твори в рамках загальних праць про українську і світову літературу, фольклор, історію слов'янських народів і самої України, то від 20-х років XX ст. з'являються спеціальні шевченкознавчі студії. Це розвідки публіцистичного і наукового характеру: «Невідомий поет (Шевченко)» М. Россаро («Gran mondo, 1920»), «Нотатки про Шевченка як художника і критика» В. Джусті («L'Europa orientale», 1921), «Українська література: Маркіян Шашкевич. Тарас Шевченко» В. Джусті (Там само, 1924), «Шевченко і народи Кавказа» Б.Л. Рандоне («L'Impero, 1929»), «Тарас Шевченко — співець України» Л. Майнарді (Рим, 1933). У ювілейний рік — 125-річчя від дня народження поета в Італії побачила світ книжка «Тарас Шевченко — національний поет України» (1939 р.), передмову до якої написав Енріко Інсабато — проф. римського університету, обраний членом Наукового товариства імені Шевченка.

Разом з тим культурний простір Італії розширює свої межі шляхом приднання до своїх набутоків самих шедеврів шевченківської поезії. Від 20-х рр. їх переклади дедалі частіше з'являються і в текстах літературно-біографічних нарисів, і як самостійні публікації на сторінках преси й різних збірників. 1924 р. А. Пальмієрі у студії «Літературна історія України»⁷⁶ надрукував італійською «Заповіт» — за франкомовною версією. Того ж року В. Джусті опублікував у Римі свої переклади з «Кобзаря»: «Думка» («Нащо мені чорні брови»), «Думи мої, думи мої, ви мої єдині», а також вірш «Сонце заходить, гори чорніють», написаний Шевченком на засланні⁷⁷. Найбільших зусиль для поширення шевченківського слова в Італії доклала Млада Липовецька, яка 1914 р. приїхала з Волині навчатися співу і відтоді назавжди пов'язала свою долю з країною Данте. До періоду співпраці із часописом «La Voce dell'Ucraina» (1919–1920 рр.) належать її перші переклади Шевченка — «Заповіт», «Чигрине,

Чигрине», «І мертвим, і живим...». Завдяки їй італійською вийшли й поезії І. Франка, Лесі Українки, О. Олесья. Знайомство М. Липовецької із поетом Ч. Меано, яке переросло у творчу співдружність, увінчалось 1926 р. великою спільною роботою — підготовкою збірника перекладів віршів і поем Кобзаря. З фінансових причин видання тоді не відбулося, але М. Липовецька продовжила популяризацію творчої спадщини поета. Заснувавши у Туріні 1930 р. літературно-історичний збірник «Україна», вона розпочала публікувати на його шпальтах поезії Шевченка у супроводі статей з історії і літератури України. У такій презентації шевченківська поезія побачила світ уже в першому випуску турінського збірника. Це зумовило те, що перекладачка давала творам свої назви. «Україною» було названо фрагмент віршу Шевченка, який починався рядками «Наш древній Дніпро, // широкий серед пагорбів, // здається немовлям у люльці. // Перетинає він усю // Нашу країну...». Йому передували «Нотатки про українську історію», в яких розповідалось про терени, де виникла держава із центром у Києві. Там само невеликий нарис «Історія української літератури» був надрукований після віршу, названого перекладачкою «Святий вечір», з помітками про місце і дату написання поетом: «На засланні в Кос-Аралі, 24 грудня 1848 р.» та про авторство перекладу: «довільна версія Ч.М.»⁷⁸ Зазначений кріптонім належав Чезаре Меано. Тут же було вміщено поезії Т. Шевченка під назвами «Свобода», «Уривок». Завдяки другому випуску «України», виданому 1932 р. під редакцією М. Липовецької, в обіг італійського читання увійшла нова низка поезій: «Мені однаково», «Небо», «Тарасова ніч», «Вечір», «Кавказ», а також статті про їх автора — «Життя Тараса Шевченка» і «Шевченко в сім'ї поетів слов'янського світу» (остання — розвідка професора Празького університету Д. Дорошенка). Із оцінкою праці М. Липовецької як перекладача Шевченка виступив тут професор літератури Турінського університету, академік Артур Фарінеллі. «Я, — писав він, — захоплююсь сміливістю її починання й майстерністю, з якою вона здійснює його на моїй мові»⁷⁹.

Літературному тандему Липовецька–Меано, який плідно діяв на ниві популяризації Шевченка, італійська культура завдячує виходу з друку першої книги перекладів його поезій. Як виявилось, це була праця 1926 р., доля якої довгий час вважалася в шевченкознавстві нез'ясованою. Стверджувалося те, що вона не побачила світу, і те, що вийшла під назвою «Вибране»⁸⁰. Знайдений нами в одному з іменних фондів Центральної національної бібліотеки в Римі примірник цього видання проливає справжнє світло на її історію: книга вийшла у Мілані 1942 р. під назвою «Тарас Шевченко. Українські поезії» із зазначенням на титульному аркуші: «Переклади, передмова і примітки Млади Липовецької.

Італійська адаптація Чезаре Меано»⁸¹. Вона має 160 сторінок, на яких представлено вірші і поеми, написані Т. Шевченком у різні періоди творчості, — «Катерина», «Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Садок вишневий коло хати» та ін. Всі вони згруповані за жанрами у три розділи: «Ідилії», «Гімни і поеми», «Елегії». Шевченківські тексти відкриваються фрагментом «Україна» і закінчуються «Заповітом». До них увійшли 38 творів, значна частина яких з'явилася в 20–30-х рр. в італійській періодиці. Аналіз і співставлення їх засвідчує, що М. Липовецька не задовольнялася варіантами своїх першопублікацій, працювала над їх вдосконаленням, спираючись на допомогу Ч. Меано. Так, зокрема, її перу належать два варіанти «Заповіту», надруковані в 1919 і 1942 рр.

Вміщену у книзі «Передмову», обсяг якої сягає понад третини тексту видання, М. Липовецька виклала у вигляді нарису історії України, презентуючи в контекстів її розвитку постать Т. Шевченка. «Збагнути і оцінити його діяльність, — пояснювала вона, — неможливо без знання батьківщини, про яку йому нагадувала її славна минувшина». Відтак увага зверталася на його думки про «сумну долю України», яку поет порівнював з пташиним гніздом на битому шляху. Йшлося також про козацтво як унікальне явище в світовій історії, якому «Шевченко співав славу»⁸².

У «Передмові» підкреслювався зв'язок «великої і багатогранної історії України» з історією інших слов'янських народів, що, зазначала М. Липовецька, дає можливість «уявити у справжньому світлі поезію Тараса Шевченка», який презентує Україну «серед великих поетів усього світу». Наголошувалося на глибоких традиціях інтелектуально-культурної спадщини України, яка підготувала «шлях для її генія — Шевченка», на ролі його політичних ідей та втіленні їх у створенні «братства св. Кирила і Мефодія». Шевченко й інші «визначні особистості України» переймалися «визволенням батьківщини, мріями про вільну федерацію слов'янських народів, яка має привести до вільної федерації всіх народів». Липовецька вказувала на громадянські ідеали його поезії, усвідомлення ним «своєї місії поета, покликаною пожертвувати собою заради народу [...] Український народ, пробуджений ним й відроджений, іде за ним, обожає й називає його батьком і пророком». Сповнені палкого патріотичного пафосу, зроблені М. Липовецькою описи історичного шляху України і праць Шевченка перевершували академічний тон звичайної студії, набували політичного звучання в умовах сучасних драматичних подій, які розгорталися на батьківщині поета. Але про них — жорстоку війну, розпочату Німеччиною, — опосередковано нагадувала лише позначка наприкінці передмови: «Рим, літо 1941 року»⁸³. Отже, з виходом «Українських поезій» Італія здобула найповнішу за майже столітній період знайомства з

Шевченком працю, в якій її автори М. Липовецька і Ч. Меано представили одночасно біографію поета і зібрання його творів.

Резюмуючи італійську історію Кобзаря, мусимо відзначити, що визначальним у перебігу її подій стала його політична діяльність провісника і поборника свободи й національного відродження України, народів інших країн. Із проголошеними Шевченком ідеалами були пов'язані плани і дії доби Рісорджименто — створення італо-слов'янського союзу, спрямованого проти гегемонії імперій, співпраця російської і української еміграції із гарібальдійським рухом. Від початку ХХ ст. Шевченко перетворюється на символ італійської солідарності із змаганнями за незалежну українську державу. Шевченкознавчі інтерпретації увійшли у різні сфери інтелектуального життя Італії — в політичну думку, славістику, дослідження всесвітньої літератури і фольклору, історіографію України. Від цих часів беруть початок спеціальні студії, присвячені життю і творчості великого українського поета, перекладання його творів, а головними осередками поширення шевченківської думки і слова виступали найбільші центри італійської культури — Турін, Флоренція, Рим, Мілан, Венеція. Сама шевченкіана набула роль постійного рушія усього комплексу політичних і культурних взаємозв'язків і взаємовпливів між Італією і Україною.

¹ Гресько М. В країні Данте // Жовтень, 1964. — № 5. — С. 19–23.

² Італійська література і Т.Г. Шевченко // Шевченківський словник. — 1976. — Т. 1. — С. 263–264.

³ Пахльовська О.С.-Я. Італійська шевченкіана // Шевченко і світ: Літературно-критичні статті. — К., 1989. — С. 201–225.

⁴ Наливайко Д. Драгоманов — популяризатор Шевченка в Західній Європі // Зб. пр. вісімнадцятої наукової шевченківської конференції. — К., 1971. — С. 155–157.

⁵ Sgambati E. L'ucranistica e la bielorusistica in Italia nel settantennio passato (1920–1990) e i loro compiti futuri // La slavistica in Italia. — Roma, 1994. — Pp. 256, 268.

⁶ Пахльовська О.С.-Я. Італійська шевченкіана. — С. 201.

⁷ Шевченківський словник. — Т. 1. — С. 263.

⁸ Российский государственный исторический архив. ф. 789, оп. 1, ч. II, ед. хр. 2472, л. 25.

⁹ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у 10 т. — К., 1951. — Т. 1. — С. 69.

¹⁰ Ланской Л. Неизданное... затерянное... забытое... // Наука и жизнь. — 1974. — № 10. — С. 124.

¹¹ Цит. за: Жур П. Шевченківський Петербург. — К., 1972. — С. 94.

¹² Листи до Т.Г. Шевченка. — К., 1962. — С. 19.

- ¹³ Там само. — С. 227.
- ¹⁴ Rinascimento dei yugo-russi // Il Corriere mercantile. — 1849. — 22 febbraio.
- ¹⁵ Див.: Кирило-Мефодіївське товариство. — К., 1990. — Т. 1. — С. 87.
- ¹⁶ *Venturi F.* Esuli russi in Piemonte dopo il '48. — Torino, 1959. — P. 30.
- ¹⁷ *Lorenzo Valerio.* Carteggio. — Torino. 2003. — Vol. IV. — P. 80–81.
- ¹⁸ *De Gubernatis A.* Dizionario biografico degli scrittori contemporanei. — Firenze, 1880. — P. 401.
- ¹⁹ *Lorenzo Valerio.* Carteggio. — P. 8 (коментар укладача).
- ²⁰ *Venturi F.* Op. cit. — P. 37.
- ²¹ *Lorenzo Valerio.* Op. cit. — P. 93.
- ²² Agli slavi, boemi, illirici, ruteni e bolgari. La società per l'alleanza italo-slava // La Concordia. — 1849. — 7 marzo.
- ²³ Questione italo-slava // La Concordia. — 1849. — 23 marzo.
- ²⁴ La Concordia. — 1849. — 20 giugno.
- ²⁵ М. Записки гарибальдийца // Русский вестник. — 1861. — Сентябрь. — С. 142.
- ²⁶ Объединение Италии в оценках русских современников. Сб. док. и материалов. — М., 1961. — С. 185.
- ²⁷ *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів. — Т. 2. — С. 275.
- ²⁸ Шевченківський словник. — Т. 1. — С. 133.
- ²⁹ Листи Марка Вовчка. — К., 1984. — Т. 1. — С. 111.
- ³⁰ Там само. — С. 113.
- ³¹ Там само. — С. 116.
- ³² Основа. — 1861. — Июнь. — С. 6.
- ³³ Колокол. — 1861. — 1 апреля.
- ³⁴ *Добролюбов Н.А.* Собр. соч. — М.–Л., 1963. — Т. 6. — С. 142, 146.
- ³⁵ Там само. — Т. 9. — С. 440.
- ³⁶ Там само. — Т. 4. — С. 98, 106.
- ³⁷ Н.А. Добролюбов в воспоминаниях современников. — М., 1986. — С. 316.
- ³⁸ Листи Марка Вовчка. — Т. 2. — С. 226.
- ³⁹ *Юнге Е.* Воспоминания. — СПб., 1913. — С. 164–165.
- ⁴⁰ *Щербина Н.* Из Неаполя // Современная летопись. — 1861. — № 21. — С. 12.
- ⁴¹ Листи Марка Вовчка. — Т. 1. — С. 322.
- ⁴² Giornale ufficiale di Napoli. — 1861. — 28 aprile; 31 maggio.
- ⁴³ *Щербина Н.* Из Неаполя. — С. 11, 13, 14.
- ⁴⁴ *Мясоедов Г.Г.* Письма, документы, воспоминания. — М., 1972. — С. 34.
- ⁴⁵ *Николай Николаевич Ге.* Письма, статьи, критика, воспоминания современников. — М., 1978. — С. 371.
- ⁴⁶ Летопись жизни и творчества А.И. Герцена. 1859 — июнь 1864. — М., 1983. — С. 238.
- ⁴⁷ Николай Николаевич Ге. — С. 235.

- ⁴⁸ *De Gubernatis A.* Эскизы итальянского общества // Вестник Европы. — 1874. — Июль. — С. 111.
- ⁴⁹ *Ukraino.* Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia // La Rivista Europea. — 1873. — Marzo. — P. 72.
- ⁵⁰ Ibid. — P. 73.
- ⁵¹ Ibid. — P. 74.
- ⁵² Ibid. — P. 74.
- ⁵³ Ibid. — P. 75.
- ⁵⁴ La Rivista Europea. — 1874. — Gennaio. — P. 416.
- ⁵⁵ Ibid. — 1876. — Febbraio. — P. 524.
- ⁵⁶ *Dragomanov M.* La Letteratura di una nazione plebea // Rivista minima di scienze, lettere ed arti. — 1881. — Agosto. — P. 596.
- ⁵⁷ Ibid. — Pp. 596, 599.
- ⁵⁸ Шевченківський словник. — Т. 1. — С. 175.
- ⁵⁹ *Dragomanov M.* Op. cit. — P. 599.
- ⁶⁰ Шевченківський словник. — Т. 1. — С. 175.
- ⁶¹ *De Gubernatis A.* Dizionario biografico degli scrittori contemporanei. — Firenze, 1880. — P. 1191.
- ⁶² *De Gubernatis A.* Storia universale della letteratura. — Milano, — 1883. — Vol. 1. — Pp. 564, 567.
- ⁶³ Ibid. — Vol. 3. — Pp. 427, 428.
- ⁶⁴ *Ciampoli D.* Letterature slave. — Milano, 1889. — Vol. 1. — P. 124.
- ⁶⁵ Ibid. — P. 125.
- ⁶⁶ *Pavolini P.E.* Poesie tradotte dal magiaro, greco moderno e piccolo russo. — Venezia, 1889. — Pp. 8, 9.
- ⁶⁷ *Tissot V.* La Russie et les russes, impressions de voyage. — Paris, 1882. (2 ed. 1893).
- ⁶⁸ *Tissot V.* L'Ucraina—Kiew. — Milano, 1899.
- ⁶⁹ Шевченківський словник. — Т. 2. — С. 269.
- ⁷⁰ Цит. за: *Гресько М.* В країні Данте. — С. 21.
- ⁷¹ La coltura ucraina // La Voce dell'Ucraina. — 1919. — 22 giugno, № 2. — P. 1.
- ⁷² Lo sviluppo dell'idea di nazionalità politica nell'Ucraina // La Voce dell'Ucraina. — 1919. — 18 novembre, № 11. — P. 1.
- ⁷³ *Festa N.* Grandi autori del secolo XIX: Taras Scevcenko // L'Europa orientale. — 1921. — № 4. — P. 295–296.
- ⁷⁴ Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti. — Roma, 1936. — Vol. 31. — P. 553; 1937. — Vol. 34. — P. 600.
- ⁷⁵ Шевченко і світ. — К., 1989. — С. 205.
- ⁷⁶ *Palmieri A.* La storia letteraria della Rutenia // Lo Spettatore italiano. Rivista letteraria dell'Italia. — Roma, 1924. — № 7.
- ⁷⁷ *Giusti W.* Letteratura ucraina. Markijan Šaškewič. Taras Scevcenko // I Nostri quaderni. — Roma, 1924. — № 3.
- ⁷⁸ Ucraina. — Torino, 1930. — Pp. 15, 16.

⁷⁹ Ibid. — 1932. — P. 1.

⁸⁰ Шевченківський словник. — Т. 1. — С. 264; Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. — Т. 3. — С. 65; Українська літературна енциклопедія. — К., 1990. — Т. 2. — С. 353; Там само. — К., 1995. — Т. 3. — С. 174.

⁸¹ *Taras Scevcenko. Liriche ucraine.* — Milano, 1942.

⁸² Ibid. — Pp. 1, 3, 5.

⁸³ Ibid. — Pp. 14, 40, 48.

В статье исследуются рецензии, интерпретации и пути популяризации общественной и литературной деятельности великого украинского поэта Т.Г. Шевченко в Италии от первых откликов до издания сборника его произведений. Формирование и развитие итальянской шевченкианы прослежено в контексте политических и культурных событий в Европе середины XIX — первой половины XX в.

Ключевые слова: *Т.Г. Шевченко, Италия, Украина, международные политические и культурные отношения.*

The process of reception, interpretation and popularization of public and literary activities of great Ukrainian poet T.G. Shevchenko in Italy in the period since earliest comments till the publication of his collection of works has been researched in the article. Formation and development of Shevchenko Italian studies have been traced in the context of European political and cultural events of the 19th — 1st half of 20th centuries.

Keywords: *T.G. Shevchenko, Italy, Ukraine, international political and cultural relations.*